

بازشناسی دلالت های تربیتی نماز از دیدگاه امام خمینی (ره)

پدیدآورده (ها) : قادری مقدم، محمد ابراهیم؛ سبحانی نژاد، مهدی
اخلاق :: معرفت اخلاقی :: تابستان 1391 ، سال سوم - شماره 11 (علمی-ترویجی)
از 59 تا 72

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/964724>

دانلود شده توسط : مرکز تخصصی نماز
تاریخ دانلود : 23/09/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

بازشناسی دلالت‌های تربیتی نماز از دیدگاه امام خمینی^{ره}

محمدابراهیم قادری مقدم* / مهدی سبحانی نژاد**

چکیده

حرکت در راستای بومی‌سازی علوم انسانی و تدوین الگوی اسلامی - ایرانی در ابعاد گوناگون، نیازمند مطالعه و تحلیل درباره آرا و اندیشه‌های اندیشمندان مسلمان است. امام خمینی^{ره} به عنوان مصداقی از انسان کامل و اندیشمندی مسلمان، آرا و رهنمودهای ارزنده‌ای در وجوه عرفانی، اخلاقی، کلامی، فلسفی، فقهی و تربیتی ارائه کرده است. ایشان اهداف و خط‌مشی کلی را در باب تربیت، بیان نموده و برترین مکتب تربیتی را نیز، مکتب اسلام دانسته است. همچنین نماز را عمود دین و بنا بر اندیشه اسلامی «رأس الاسلام» دانسته و برای آن جایگاهی ویژه قائل شده است. امام خمینی^{ره} نماز را «ترکیب قدسی» و «نسخه جامعه» برای بشر شمرده است. با عنایت به مباحث فوق، مسئله اساسی، بازشناسی دلالت‌های تربیتی نماز از دیدگاه امام خمینی^{ره} با محوریت کتاب سرالصلوة است.

روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا بوده و عمده‌ترین دلالت‌های تربیتی حاصل از مطالعه انجام‌شده نیز در ساختاری از مبانی، اصول و روش‌های تربیت اسلامی تنظیم و ارائه شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از نظر امام خمینی^{ره} نماز وجوه متعددی در جنبه‌های گوناگون فراپند تربیتی داشته (مبانی، اصول، اهداف و روش) و نمازگزار می‌تواند سر به طریق حق و مراحل اسفار اربعه عرفان و احوال سالک را در هر رکعت خود محقق و متبلور کند.

کلیدواژه‌ها: تربیت، نماز، سرالصلوة و امام خمینی^{ره}

مقدمه

بازشناسی آرا و اندیشه‌های تربیتی عالمان و فیلسوفان از دیرباز یکی از مهم‌ترین مسائل در پژوهش‌های تربیتی بوده است. در یک تقسیم‌بندی از اندیشمندان و فیلسوفان تربیتی می‌توان این‌گونه اظهار داشت که «برخی به طور مستقیم به مسائل تربیتی پرداخته و حتی نظامی جامع و فراگیری درباره تعلیم و تربیت ارائه داده و برخی دیگر گرچه به طور مستقیم به این مباحث روی نیاورده‌اند، لکن می‌توان از طرز نگرش‌ها و جهان‌بینی‌شان پاسخ‌هایی را در باب مسائل تربیتی استنتاج کرد»؛^۱ پاسخ‌هایی که اغلب در پژوهش‌های تربیتی از آنها به «دلالت‌ها»^۲ یا به عبارتی، «اشارات» نام برده می‌شود. استنباط و استنتاج دلالت‌های تربیتی در هر موضوعی نیازمند توجه به زیرساخت‌های لازم در جهت استخراج دلالت‌ها است و تسلط به مبانی فلسفی موضوع و اساس‌های نظری آن، از بنیادی‌ترین گام‌های چنین پژوهش‌هایی می‌باشد. در این میان، نوع نگاه اندیشمندان به انسان جایگاه ویژه‌ای دارد و دغدغه‌های تربیتی آنان همواره در تبیین‌هایشان از ویژگی‌های انسان مطلوب، آمیخته است؛ انسان مطلوبی که پویاست و باید به سوی هدفی والا سیر کند و اینکه، این سیر جز با تربیت محقق نمی‌شود. چستی این هدف و چگونگی دستیابی به آن سبب شکل‌گیری تعریف‌های گوناگونی از تربیت شده است.

تربیت در لغت به معنای پروراندن، پرورش دادن و ادب و اخلاق به کسی یاد دادن است.^۳ تربیت در نگاه ژرف‌تر، از نظر لغوی به معنای بیرون کشیدن چیزی، ربط دادن، خصوصاً برقراری رابطه‌ای که نشان‌دهنده وابستگی‌های اساسی بین اشیا یا رویدادهاست.^۴ به عقیده افلاطون: «تربیت خوب آن است که روح و بدن را از همه زیبایی‌ها و کمالاتی که قابلیت پذیرش آنها را دارند، برخوردار شوند».^۵ در این نگاه، همچنین تربیت «زمینه‌سازی برای کمک کردن به متری جهت شکوفاسازی قابلیت‌ها و توانش‌های درونی‌اش» تعریف شده است.^۶ امیلی دورکیم^۷ تربیت را با دید جامعه‌شناختی‌اش تعریف نموده و اجتماعی‌شدن انسان‌ها را تربیت می‌داند.^۸ تربیت در معنای تهذیب نیز در معنای زدودن خصوصیات ناپسند اخلاقی به کار رفته است.^۹ «کشاندن به سوی ارزش‌ها معنای حقیقی تربیت انسانی است»^{۱۰} و بحث تعلیم و تربیت، ساختن انسان‌هاست^{۱۱} و آنچه تنها برای رساندن تحول انسان به کار برده می‌شود، واژه تربیت است.^{۱۲}

در تعریف امام خمینی^{۱۳} نیز انسان جایگاه اساسی دارد و ایشان «تربیت را هدایت دانسته و آن را وسیله شکوفا شدن فطرت و استعدادهای نهفته انسان تلقی می‌کنند. انسان دارای ابعاد متعدد وجودی است که لازم است با فراهم‌سازی موقعیت‌های تربیتی مناسب، مجموعه استعدادهای وی به رشد برسد»^{۱۴} به

اعتقاد امام خمینی علیه السلام هدایت انسان‌ها به سوی معرفت الهی و بالفعل کردن قوای کمال‌خواهی انسان و اصلاح جامعه و برقراری عدالت، فلسفه بحث انبیا بوده است.^{۱۴} ایشان مسئله اساسی در باب تربیت را، مسئله روح و قلب آدمی دانسته و می‌فرماید:

مسئله اساسی در باب تربیت، مسئله روح و قلب آدمی است، زیرا اگر قلب الهی شود، همه کردار، رفتار و نیت او نیز الهی خواهد شد و به طور کلی، سعادت انسان به روح، یعنی قلب او بستگی دارد.^{۱۵}

امام خمینی علیه السلام تربیت واقعی را تربیتی می‌دانند که اسلامی باشد: «در این باره شکی نیست که برترین مکتب تربیتی، مکتب اسلام است»^{۱۶} و «البته هرگونه تربیتی را نمی‌توان تربیت کامل دانست و باید توجه داشت که تربیت کامل و مفید در پرتو ایمان به خدا و تعالیم انبیا صورت می‌پذیرد»^{۱۷}

پرواضح است که در نظر امام خمینی علیه السلام تربیت در معنای اسلامی آن مطرح است و الهی شدن را مسئله اساسی در این باب مطرح نموده‌اند، چنان‌که در تربیت اسلامی تن‌دادن به ربوبیت خدا تبیین شده است. تربیت اسلامی، یعنی «شناخت خدا به عنوان ربّ یگانه انسان و جهان، و برگزیدن او به عنوان رب خویش و تن‌دادن به ربوبیت او و تن‌زدن از ربوبیت غیر»^{۱۸} امام خمینی علیه السلام نیز تربیت را قرین با اسم رب دانسته و می‌گوید:

اگر برای هر علمی موضوعی است، علم همه انبیا موضوعش انسان است. برنامه رسول اکرم صلی الله علیه و آله همان سوره‌ای است که در اول وارد شده است. «اقراء باسم ربّک الذی خلق». انبیا موضوع تربیتشان انسان است؛ آمده‌اند انسان را از مرتبه طبع به مرتبه مافوق الطبیعه و جبروت برسانند. قرائت هم باید باسم رب باشد. درس باسم رب، تعلیم، تعلم، فقه، فلسفه و علم توحید تنها فایده ندارد، تا مقرون باسم رب نباشد.^{۱۹}

امام خمینی علیه السلام دیدگاه‌ها و آرا و اندیشه‌های متنوع سیاسی، اجتماعی، فقهی، اصولی، فلسفی، عرفانی و تربیتی خود را در قالب تألیفات، سخنرانی‌ها و اعلامیه‌های متعدد و به اقتضای مسائل متجدد اجتماعی، بخصوص بعد از وقوع انقلاب اسلامی عرضه داشته‌اند که با بررسی این تألیفات و آثار می‌توان به فضا و هندسه اندیشه و تفکر امام علیه السلام دست یافت.^{۲۰} در باب تربیت نیز تلاش‌هایی صورت گرفته است، از جمله یکی از نویسندگان^{۲۱} در مقاله‌ای با عنوان «هدف‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی علیه السلام» نشان داده که اصول تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی علیه السلام بر پنج اصل استوار است که عبارت‌اند از: تقدم اصلاح خود بر اصلاح دیگران، اصل تقدم تزکیه بر تعلیم، اصل استمرار تربیت، اصل جاذبه‌بخشی و اصل تکرار و تلقین.

یکی دیگر از محققان^{۲۲} در پژوهشی با عنوان «فرهنگ و تعلیم و تربیت در اندیشه امام خمینی علیه السلام»

نشان داده که عوامل تربیت در نظر امام خمینی ع عبارت است از: خانواده، مدرسه، مراکز آموزشی و رسانه‌های جمعی. پژوهشگر دیگری^{۳۳} در پژوهشی با عنوان «اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی ع نشان داد که امام خمینی ع بر پایه نگرش عارفانه خویش، هدف نهایی تعلیم و تربیت را فنای ذاتی و صفاتی دانسته است. وی سپس اهداف اساسی تعلیم و تربیت را از دیدگاه امام خمینی ع را در شش عنوان: خودشناسی، تزکیه و خودسازی، آموزش و رشد عقل و اندیشه، غربزدایی، تأمین سلامت و رشد بایسته بدن و عدالت اجتماعی تقسیم‌بندی کرده است.

محقق دیگر^{۳۴} در مقاله‌ای با عنوان «شیوه‌های نشر و معرفی اندیشه‌های امام خمینی ع در آموزش و پرورش» نشان داده است که گرچه اثری مکتوب و خاص در زمینه تعلیم و تربیت از امام خمینی ع موجود نیست، اما با مرور آثار ایشان می‌توان به این حقیقت پی برد که ایشان درباره اصول، مبانی و اهداف تعلیم و تربیت و محتوا و کیفیت تعلیم و تربیت، دیدگاه‌های مشخص و خاصی ارائه کرده‌اند که در نوع خود می‌تواند الگو و راهنمای بسیار مهمی برای طراحان و برنامه‌ریزان درسی و آموزشی باشد و می‌توان آثار و اندیشه‌های مکتوب و غیر مکتوب امام خمینی ع را به شرح ذیل، دسته‌بندی کرد: کتاب‌ها و آثار عرفانی، اخلاقی، کلامی و فلسفی، کتاب‌ها و آثار سیاسی و اجتماعی، کتاب‌ها و آثار فقهی و اصولی، کتاب‌ها و آثار اقتصادی، کتاب‌ها و آثار شرعی و دینی، آثار و اندیشه‌های تربیتی و آثار جمع‌آوری شده منتسب به امام ع.

یکی از آثار ارزشمند امام خمینی کتاب سر الصلاة است که اثری است عرفانی و در آن، هم به عرفان نظری و هم به عرفان عملی و پی‌موند مقامات عرفانی نظر دارد. دیدگاه امام درباره نمازگزار در حقیقت، حکایت مسافر و طریق سفر است و از نظر ایشان از «سرمایه‌های سعادت عالم آخرت و وسیله زندگانی روزهای غیرمتناهی، نماز است»^{۳۵} ایشان در تعبیری ژرف، نماز را «نسخه جامعه» و «ترکیب قدسی» شمرده‌اند:

معلوم می‌شود که حقیقت این عبادت الهی و نسخه جامعه که برای خلاصی این طایفه‌های قدسی از قفس

تنگنای طبیعت، به کشف تام محمدی ترتیب داده شده و به قلب مقدشان نازل گردیده است.^{۳۶} نماز

یکی از ترکیبات قدسیه است که پیدی الجلال و الجمال فراهم آمده است و تسویه شده است.^{۳۷}

همچنین رسول گرامی ع در فرمایشی نماز را عمود دین دانسته است: «لیکن اکثر همک الصلاة فإنها رأس الاسلام بعد الإقرار بالذین»^{۳۸}

درباره نقش تربیتی نماز از دیرباز کلیاتی مطرح بوده است و والدین سعی در ایجاد توافقی بین دو مفهوم نماز و تربیت داشته‌اند. امام خمینی ع علاوه بر تأکیدهای فراوان بر دو مفهوم مجزای نماز و

تربیت، در مواردی نیز به صورت ترکیب عطفی از نماز و تربیت سخن گفته و شانزده مرتبه، نماز و تربیت را کنار هم مطرح کرده که نشان‌دهنده ابعاد تربیتی نماز است.

«این عباداتی که انبیا آورده‌اند و شما را به آن دعوت کردند...»^{۲۹}

«من به گوشم می‌خورد...»^{۳۰} و تربیت بشر به وحی خدا و به...»^{۳۱} «نماز را کوچک حساب نکنید...»^{۳۲} «آقایان که در تربیت بچه‌ها...»^{۳۳} «این جوان‌ها به مسائل مملکت کار دارند...»^{۳۴} «کسی به گفت که...»^{۳۵} «به آن نیتی است که به آن وارد نماز می‌شود...»^{۳۶} «موظفیم که در ظاهر قبول کنیم...»^{۳۷} «ایشان مسجد رفته بود و مشغول نماز...»^{۳۸} «سراسر دنیا هست...»^{۳۹} «این را در رکعات نماز بخوانیم و توجه داشته باشیم به اینکه تربیت و ربوبیت...»^{۴۰} «کسی را می‌آورند که بگوید اسلام...»^{۴۱} «این چهره نورانی عمری را...»^{۴۲} «شهادت دیگر...»^{۴۳} «دانشگاهی که نماز خواندن...»^{۴۴} حال با عنایت به مبانی نظری فوق و سوابق پژوهشی گذشته، مسئله اساسی پژوهش حاضر بازشناسی دلالت‌های تربیتی نماز از دیدگاه امام خمینی^{علیه السلام} با محوریت کتاب *سرالصلوة* است. در چنین موضوعاتی پژوهشگر برای استخراج دلالت‌ها با دو رویکرد روبه‌روست که یا باید خود گزاره‌های تجویزی را استنباط و استخراج کرده و به نظم‌بخشی آنها پردازد و یا باید گزاره‌های توصیفی مشخصی را تدوین کرده، سپس با تحلیل محتوا میزان همخوانی موجود را بررسی کند. این پژوهش با رویکرد دوم به این بازشناسی اقدام کرده و گزاره‌های توصیفی پژوهش را نیز از مباحث تربیت اسلامی اخذ نموده و در ساختاری از مبانی، اصول و روش‌ها تدوین شده‌اند. ویژگی‌های عمومی انسان که شاخه‌ای از توصیف انسان است به منزله مبانی تربیت در نظر گرفته شده است.^{۴۵} اصول تربیت، دستورالعملی کلی است و این اصول، مجموعه قواعدی خواهد بود که با نظر به این قانون‌مندی‌ها اعتبار شده و راهنمای عمل قرار می‌گیرند^{۴۶} و روش‌های تربیتی، دستورالعمل‌هایی جزئی‌تر هستند که در دامنه یک اصل تربیتی قرار می‌گیرند.^{۴۷} ساختار یادشده بر دوازده مبنا بنا شده که در عرض آن اصول و روش‌های تربیتی نیز آن مبنا ذکر شده است.

روش

با عنایت به عنوان و سؤال‌های پژوهش، روش پژوهش حاضر از نوع تحلیل محتوا بوده که طی آن محتوای کتاب *سرالصلوة* تحلیل مفهومی شده و گزاره‌های مؤید دلالت‌های تربیتی موجود، استخراج و سپس فراوانی تکرار و تواتر آنها محاسبه شده است.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

داده‌های پژوهش در دو سطح کمی و کیفی تحلیل شده است. در ابتدا فراوانی از جدول استخراجی ارجاعات محاسبه گردیده، سپس درصد فراوانی در دو بعد طولی و عرضی محاسبه و ارائه شده است. آنگاه مبانی، اصول و روش‌ها در جدول‌هایی مجزا رتبه‌بندی شده تا تطبیق معناداری به دست آید.

جدول شماره ۱: ارجاع صفحات

ردیف	مبانی تربیت	اصول تربیت	روش های تربیتی
۱	تأثیر ظاهر بر باطن	تغییر ظاهر	تأثیر به نفس ۵ تحصیل به نفس
ارجاعات	۱۱۷-۱۱۶-۱۰۳-۵۶-۷-۶	۳۶-۳۵	۱۱۵-۷۷-۴۲-۳۲-۲۹-۲۸-۳۶-۲۵-۲۳-۱۱
۲	تأثیر باطن بر ظاهر	تحول باطن	اعطای پیش ۳۶ دعوت به ایمان
ارجاعات	۱۱۲-۷۵-۶۵-۴۲-۳۹	۳۸-۳۷-۳۶-۱۴-۷-۶	۱۰۱-۶۳-۵۲-۴۹-۴۵
۳	ظهور تدریجی شاکله	مذوق و محافظت بر عمل	فریقه سازی - محاسبه نفس
ارجاعات		۹۸-۶۹	۵۰-۴۰-۳۸-۳۲-۲۸-۲۵-۲۳-۲۰-۱۶-۱۵-۵ ۹۸-۸۸-۷۵-۶۸-۵۳-۵۲
۴	تأثیر شرایط بر فساد	اصلاح شرایط	زمینه سازی - تغییر موقعیت ۷۶-۵۹-۳۳-۱۲ اسوه سازی
ارجاعات	۲۴-۱۲	۸۸-۸۷-۸۶-۵۷-۵۶-۵۲	۵۶
۵	مقاومت و تأثیر گذاری بر شرایط	مستولیت	مواجهه با نتایج اعمال ۶۵-۵۷ تحریک ایمان ۹۸-۴۵-۲۴-۲۲-۲۰-۱۹ اینها
ارجاعات	۵۸		۷۲-۳۹-۳۵-۳۴-۳۱
۶	جلبه حسن و احسان	آرامشگی	اراستن ظاهر ۳۶ تزیین کلام - مبالغه در هنر
		لغفل	

۸۴-۶۲-۶۱-۵۳-۵۰			
توبه			
۶۱-۵۴-۵۰-۴۴			
نیشتر			
۱۰۸-۱۰۱-۸۴-۶۴-۴۹-۳۳-۲۲			
مبالغه در پاداش			
۷۲-۵۹-۷			
تکلیف به قنر و سب	۵۷-۵۰-۴۳-۳۹	۱۱۷-۱۱۲-۱۱۳-۷۷-۷۴-۵۷	ارجاعات
۹۲-۸۸-۶۷			
انظار	حدی	تطویر و سب آدمی	۷
۸۶-۸۲-۷۲-۵۳			
مجازات به قنر خطا			
۶۱	۵۹-۵۷	۵۲-۴۲-۳۰	ارجاعات
ایرلز توقایی‌ها			
۶۸-۲۳			
تغافل	کرمت		۸
۵۳-۵۰-۲۴	۲۲	۹۱-۸۷-۴۷-۴۱-۱۴-۱۶	ارجاعات
تزکیه			
۳۳			
تعلیم حکمت		انتدیش‌مورزی	۹
-	۳۱-۲۸-۲۵-۲۱-۲۰-۱۴-۱۳	۴۴-۴۵-۴۱-۳۸-۳۰-۲۹-۲۵-۱۱-۸-۷-۵	ارجاعات
موضع حسه	۱۱۷-۱۰۳-۵۷-۳۶	۱۰۱-۸۱-۷۷-۶۴-۵۱	
۴۰			
پادآوری نعمت‌ها	تذکر	آشنایی و پیگانگی با خدا	۱۰
۶۴-۴۷-۴۶			
حیرت‌آموزی			
۴۰	۱۱۱-۱۰۸-۸۴-۵۷-۲۹-۲۳-۲۲	۶۸-۴۴-۳۹-۲۱	ارجاعات
مرحله‌ای کردن تکالیف			
۱۱۴-۱۰۴-۸۵-۸۴-۶۹-۲۲-۲۱-۲۰	مسامحت	ضمیف	۱۱
تجدید نظر در تکالیف			
-	-	۲۴	ارجاعات
بیان مهر و قهر			
۱۱۳-۹۴-۵۳-۴۷-۱۶-۱۱	ایرلز یا منع محبت	دل‌بستگی، آزمندی و شتاب	۱۲
خطا و حرمان			
۱۰۶-۱۰۲-۹۹-۵۲-۴۶	سبقت		
تکلیف در غایت و سب			
۱۷	۶۳-۳۵-۲۲-۱۱-۸-۴	۷۴-۴۱-۳۰-۱۲-۸-۷	ارجاعات

جدول شماره ۲: فراوانی - فراوانی و درصد فراوانی کجیمی در هر مبحث و بر حسب مبانی، اصول و روش

ردیف	مبانی تربیت	اصول تربیت	روش های تربیتی	جمع فراوانی	درصد
۱	تأثیر ظاهر بر باطن	تغییر ظاهر	تلقین به نفس تحویل به نفس ۱۰	۱۹	۷۸٪
فراوانی	۶	۲	۱۱		
۲	تأثیر باطن بر ظاهر	تحول باطن	اصطلاحی بینش دعوت به ایمان ۵	۱۷	۷۸٪
فراوانی	۵	۶	۶		
۳	ظهور تدریجی شاکله	مقاومت و محافظت بر عمل	فریبنده سازی مواجهه نفس ۱۷	۱۹	۷۸٪
فراوانی	۰	۲	۱۷		
۴	تأثیر شرایط بر انسان	اصلاح شرایط	زمینه سازی تغییر موقعیت ۴ فره سازی ۱	۱۳	۷۱٪
فراوانی	۲	۶	۵		
۵	مقاومت و تأثیر گذاری بر شرایط	مسئولیت	مواجهه با نتایج افعال تحریر ایمان ۶ ابتلا ۵	۱۴	۷۵٪
فراوانی	۱	۰	۱۳		
۶	جذب حسن و احسان	آراستگی	اراستن ظاهر تزیین کلام ۰ مبالغه در عفو ۵ توبه ۴ توبه ۸ مبالغه در پاداش ۳	۳۱	۷۱٪/۵
فراوانی	۶	۴	۳۱		
۷	تطور و وسع آدمی	عدل	تکلیف به قدر وسع ۳ انذار ۴ مجازات به قدر خطا ۱	۱۳	۷۱٪
فراوانی	۳	۲	۸		
۸	کرامت	عزت	ایزاز توانایی ها ۲ تغافل ۳	۱۲	۵۶٪
فراوانی	۶	۱	۵		
۹	تأدب موردی	تمثل	تزکیه ۱ تعلیم حکمت ۰	۲۷	۷۱٪/۶
فراوانی	۱۵	۱۱	۱		
۱۰	آشنایی و پیگانگی با خدا	تذکر	مواظبه حجت ۱ یادآوری نعمت ها ۲ عبرت آموزی ۱	۱۵	۷٪
فراوانی	۴	۷	۴		
۱۱	شفقت	سامعیت	مرحله ای کردن تکلیف ها ۸ تجدید نظر در تکلیف ها ۰	۹	۴٪/۲
فراوانی	۱	۰	۸		
۱۲	دلبستگی، آزمونی و شتاب	ایزاز یا منع محبت	بیان مهر و مهر ۶ عطا و حرمان ۵ تکلیف در غایت وسع ۱	۲۴	۷۱٪/۲
فراوانی	۶	۶	۱۲		
جمع فراوانی	۵۵	۴۷	۱۱۱	۲۱۳	
درصد	۳۹٪	۲۲٪	۵۲٪		۱۰۰٪

جدول شماره ۳: رتبه‌بندی طولی در فراوانی تجبیهی هر مینا، اصول و روش تربیتی آن

رتبه در درصد فراوانی تجبیهی هر مینا	مینای تربیتی	درصد فراوانی
۱	جذبیه حسن و احسان	٪۱۴/۵
۲	اندیشه‌ورزی	٪۱۲/۸
۳	تأثیر ظاهر بر باطن	٪۸/۹
	ظهور تدریجی شاکله	
۴	تأثیر باطن بر ظاهر	٪۷/۹
۵	آشنایی و یگانگی با خدا	٪۷
۶	مقاومت و تأثیرگذاری بر شرایط	٪۶/۵
۷	تأثیر شرایط بر انسان	٪۶/۱
۸	تطور و وسع آدمی	٪۵/۶
	کرامت	
۹	ضمیف	٪۴/۴

جدول فوق، مبین آن است که هر مینا و دامنه آن دزیرگیرنده اصل بوده و روش‌هایش به چه میزان مورد توجه است. در این میان، عمده توجه به مینای جذبیه حسن و احسان، اندیشه‌ورزی و تأثیر ظاهر بر باطن و ظهور تدریجی شاکله بوده است.

جدول شماره ۴: رتبه‌بندی هر مینا در درصد فراوانی تجبیهی مینای، اصول و روش

رتبه	عنوان	درصد فراوانی
۱	روش‌های تربیتی	٪۵۲
۲	مینای تربیتی	٪۳۹
۳	اصول تربیتی	٪۲۲

جدول فوق، میزان دلالت‌های موجود را از نظر نوع نشان می‌دهد و بیان‌کننده آن است که نماز دربرگیرنده مینای، اصول و روش‌های تربیتی می‌باشد و قریب به نیمی از دلالت‌های موجود، بیان‌کننده روش‌های تربیتی است.

جدول شماره ۵: رتبه‌بندی مینای تربیت

رتبه	مینای تربیتی	فراوانی
۱	اندیشه‌ورزی	۱۵
۲	جذبیه حسن و احسان	۶
	کرامت	۶
	تأثیر ظاهر بر باطن	۶
	دلیستگی، ازمندی و شتاب	۶
۳	تأثیر باطن بر ظاهر	۵
۴	آشنایی و یگانگی با خدا	۴
۵	تطور و وسع آدمی	۳
۶	تأثیر شرایط بر انسان	۲
	ضمیف	۱
۷	مقاومت و تأثیرگذاری بر شرایط	۱
۸	ظهور تدریجی شاکله	۰

در میان میانی تربیت در نماز، مؤلفه‌هایی چون؛ تأثیر ظاهر بر باطن، تأثیر باطن بر ظاهر، تأثیر شرایط بر انسان، مقاومت و تأثیرگذاری بر شرایط، جذب‌ه حسن و احسان، تطور و سبب آدمی، کرامت، اندیشه‌ورزی و آشنایی و بیگانگی با خدا، ضعف و دل‌بستگی، آزمندی و شتاب از منظر امام خمینی* مورد توجه بوده و در این میان، عمده توجه به مؤلفه‌های اندیشه‌ورزی، جذب‌ه حسن و احسان، کرامت، تأثیر ظاهر بر باطن و دل‌بستگی، آزمندی و شتاب بوده است.

جدول شماره ۶: رتبه‌بندی اصول تربیت

رتبه	اصول تربیت	فراوانی
۱	تعقل	۱۱
۲	تذکر	۷
۳	تحول باطن	۶
	اصلاح شرایط	۶
	ابراز یا منع محبت - سبقت	۶
۴	آراستگی و لطیف	۴
۵	تغییر ظاهر	۲
	مداومت و محافظت بر عمل عدل	
	عزت	
۶	مسئولیت	۱
۷	مسامحت	۰

همچنین در حوزه اصول تربیت، مؤلفه‌هایی، چون تغییر ظاهر، تحول باطن، مداومت و محافظت بر عمل، اصلاح شرایط، آراستگی، فضل، عدل، عزت، تعقل، تذکر، ابراز یا منع محبت و سبقت از منظر امام خمینی مورد توجه بوده و در این میان، به مؤلفه‌های تعقل، تذکر، تحول باطن، اصلاح شرایط و ابراز یا منع محبت و سبقت توجه ویژه شده که نشان‌دهنده تأکید مجدد اسلام بر عقل است.

جدول شماره ۷: رتبه‌بندی روش‌های تربیتی

رتبه	روش‌های تربیتی	فراوانی
۱	محاسبه نفس	۱۷
۲	تحصیل به نفس	۱۰
۳	تبشیر	۸
	مرحله‌ای کردن تکالیف‌ها	
۴	تحریک ایمان، بیان مهر و قهر	۶
۵	دهوت به ایمان، ایقان، مبالغه در حق، عطا و حرمان	۵
۶	تغییر موقعیت، توبه و انذار	۴
۷	مبالغه در پاداش، تکلیف به قدر وسع، تغافل و یادآوری نعمت‌ها	۳
۸	مواجهه با نتایج افعال و ابراز توانایی‌ها	۲
۹	تلقین به نفس، اعطای ینش، لوسه‌سازی، آراستن ظاهر، مجازات به قدر خطا، تزکیه، موعظه حسن، عبرت‌آموزی و تکلیف در غایت وسع	۱
۱۰	فره‌ب‌سازی، زمینه‌سازی، ترین کلام، تعلیم حکمت و تجدید نظر در تکالیف	۰

نهایتاً در حوزه روش‌های تربیتی، مؤلفه‌هایی، چون تلقین به نفس، تحمیل به نفس، اعطای بیسش، دعوت به ایمان، فریضه‌سازی، محاسبه نفس، تغییر موقعیت، اسوه‌سازی، مواجهه با نتایج اعمال، تحریک ایمان، ابتلا، آراستن ظاهر، مبالغه در عفو، توبه، تبشیر، مبالغه در پاداش، تکلیف به قدر وسع، انذار، مجازات به قدر خطا، ابراز توانایی‌ها، تغافل، تزکیه، موعظه حسنه، یادآوری نعمت‌ها، عبرت‌آموزی، مرحله‌ای کردن تکلیف‌ها، بیان مهر و قهر، عطا و حرمان و تکلیف در غایت وسع از منظر امام خمینی مورد توجه بوده و در این میان، بر روش‌های محاسبه نفس، تحمیل به نفس و تبشیر و مرحله‌ای کردن تکلیف‌ها توجه خاصی شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

امام خمینی علیه السلام در رویارویی با مسائل عصر خویش شیوه‌های خاصی داشته‌اند، به طوری که برای راهنمایی امت اسلامی، خطبه‌هایی ایراد کرده، نامه‌هایی نوشته یا کلمات حکمت‌آمیزی ابراز کرده‌اند. در این سیر، آثاری نیز نوشته‌اند که جایگاه ویژه‌ای داشته و در میان مجموعه رهنمودهای ایشان اهمیت خاصی دارند. این آثار فراتر از زمان و مکان، ارائه‌کننده قواعد عمومی و اصول کلی در زمینه اعتقادات، اخلاق و جنبه‌های مختلف شریعت اسلام از جمله، تربیت بوده که واکاوی آنها از ضرورت‌های بومی‌سازی علوم انسانی است. در این راستا باید اذعان داشت:

۱. نتایج پژوهش، بازشناسی دلالت‌های تربیتی نماز از دیدگاه امام خمینی علیه السلام است. برای استفاده از نتایج آن در تعلیم و تربیت کشور باید دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان با نظر به اولویت‌های موجود به انتخاب مبانی، اصول و روش‌های تربیت اسلامی به عنوان استراتژی راهبردی، به تدوین برنامه‌های مناسب آموزشی و درسی همسو با اهداف تربیت اسلامی و روش‌های تدریس مناسب آنها پرداخته و فعالیت‌های آموزشی را چنان برنامه‌ریزی کنند که این فعالیت‌ها مهملی برای تحقق انسانیت حقیقی دانش‌آموزان به معنای انسان اسلامی باشند.
۲. برنامه‌ریزان تربیتی در سطوح مختلف با عنایت به نتایج پژوهش، لازم است به ابعاد تربیتی نماز و دلالت‌های موجود توجه داشته و با عنایت به زمینه‌های مصداقی مطرح‌شده، فرصت‌ها و زمینه‌های عملی و تجربی را برای تمرین، ممارست و کسب تجربه دانش‌آموزان فراهم آورند.
۳. از نظر امام خمینی علیه السلام، نماز وجوه متعددی در جنبه‌های گوناگون فرایند تربیتی داشته (مبانی، اصول، اهداف و روش) و نمازگزار می‌تواند سیر به طریق حق و مراحل اسفار اربعه عرفان و احوال سالک را در هر رکعت خود محقق و متبلور کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. علی محمد کاردان، سیر آراء تربیتی در غرب، ص ۱۲.

2. Implications

۳. حسن عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۳۱۱.

۴. محسن فرمینی فراهانی، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، ص ۱۷۸.

۵. همان، ص ۱۷۹.

۶. موسس کشاورز، شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی، تربیت اسلامی، ش ۶، ص ۹۷.

7. Emile Durkheim

۸. اکبر صالحی و رحیمه السادات نهامی، بررسی و تحلیل عوامل و موانع موثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان امام علی(ع) در نهج البلاغه، تربیت اسلامی، سال چهارم، ش ۹، ص ۷۷.

۹. خسرو باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج ۱، ص ۵۲.

۱۰. میر عبدالحسین نقیب زاده، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، ص ۱۸.

۱۱. مرتضی مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۵.

۱۲. میر عبدالحسین نقیب زاده، همان، ص ۱۶.

۱۳. مهدی سجادی نژاد و علیرضا یوزباشی، رسالت تربیت دینی- اجتماعی دانشگاه از منظر امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری، دانشنامه اسلامی، سال یازدهم، ش ۴، ص ۴۲.

۱۴. سیدمهدی سجادی، شیوه‌های نشر و معرفی اندیشه‌های امام خمینی(ره) در آموزش و پرورش، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی(ره)، ج ۵، ص ۱۰۷.

۱۵. سیدروح‌الله موسوی خمینی، صحیفه نور، ج ۶، ص ۱۶۷.

۱۶. همان، ج ۸، ص ۲۴۷.

۱۷. همان، ج ۱۲، ص ۱۷۰.

۱۸. خسرو باقری، همان، ص ۶۱.

۱۹. در جستجوی راه امام(ره)، ص ۹۰.

۲۰. سیدمهدی سجادی، همان، ص ۱۱۱.

۲۱. سیدکاظم اکرمی، هدف‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی(ره)، پیوند، ش ۲۴۳، ص ۹-۹ و ص ۲۴.

۲۲. مجید کافی، فرهنگ و تعلیم و تربیت در اندیشه امام خمینی(ره)، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی(ره)، ج ۵، ص ۱۸۸-۲۰۴.

۲۳. محمد بهشتی، اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی(ره)، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی(ره)، ج ۵، ص ۴۱-۶۴.

۲۴. سیدمهدی سجادی، همان.

۲۵. روح‌الله موسوی خمینی(امام)، آداب الصلوة، ص ۴۵.

۲۶. همو، سرالصلوة، ص ۱۰.

۲۷. همان، ص ۱۷.

۲۸. hadith.net، ش ۱۰۶۸۲.

۲۹. سیدروح‌الله موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱، ص ۱۷۶.

۳۰. همان، ص ۱۷۷.

۳۱. همان، ص ۱۷۹.

۳۲. همان، ص ۲۰۲.

۳۳. همان، ج ۶، ص ۲۰۳.

۳۴. همان، ج ۹، ص ۳۴۳.

۳۵. همان، ج ۱۲، ص ۴۰۲.

۳۶. همان، ج ۱۳، ص ۴۵۱.

۳۷. همان، ص ۴۷۶.

۳۸. همان، ج ۱۴، ص ۱۹.

۳۹. همان، ص ۴۰.

۴۰. همان، ص ۱۵۴.

۴۱. همان، ص ۴۹۸.

۴۲. همان، ج ۱۵، ص ۲۲۶.

۴۳. همان، ص ۴۱۸.

۴۴. همان، ج ۱۹، ص ۲۲۲.

۴۵. خسرو باقری، همان، ص ۸۹.

۴۶. همان، ص ۸۷.

۴۷. همان، ص ۸۹.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

منابع

- اکبری، رسول، «نگاهی به ویژگی‌های معلمی امام خمینی (ره)»، رشد معلم، ش ۲۱۸، ۱۳۷۸، ص ۸-۹.
- اکرمی، سیدکاظم، «هدف‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی (ره)»، پیوند، ش ۲۴۳، ۱۳۷۸، ص ۹-۶ و ص ۲۴.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله، *آداب الصلوة: آداب نماز*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۹.
- *سرالصلوة: مراجع السالکین و صلوة العارفين*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.
- *صحیفه نور*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۱.
- باقری، خسرو، *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، تهران: مدرسه، ۱۳۸۸.
- بهشتی، محمد، «اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی (ره)»، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، ص ۴۱-۶۴.
- سبحانی‌نژاد، مهدی؛ یوزباشی، علیرضا، «رسالت تربیت دینی اجتماعی دانشگاه از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری»، *فانشنامه اسلامی*، سال یازدهم، ش ۴، ۱۳۸۶، ص ۳۹-۶۳.
- سجادی، سیدمهدی، «شیوه‌های نشر و معرفی اندیشه‌های امام خمینی (ره) در آموزش و پرورش»، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰.
- صالحی، اکبر؛ تهامی رحیمه السادات، «بررسی و تحلیل عوامل موثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان امام علی (ع) در نهج البلاغه»، *تربیت اسلامی*، سال چهارم، ش ۹، ۱۳۸۸، ص ۷۵-۹۴.
- عمید، حسن، *فرهنگ فارسی عمید*، چ هجدهم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- فرهینی‌فراهانی، محسن، *فرهنگ توصیفی علوم تربیتی*، تهران: شباهنگ، ۱۳۷۸.
- کاردان، علی محمد، *سر آرا تربیتی در غرب*، تهران: سمت، ۱۳۸۱.
- کافی، مجید، «فرهنگ و تعلیم و تربیت در اندیشه امام خمینی (ره)»، ویژه نامه تربیت اسلامی: کاوشی در رهنمودهای تربیتی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۰، ص ۱۸۸-۲۰۴.
- کشاوری، سوسن، «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی»، *تربیت اسلامی*، ش ۶، ۱۳۷۸، ص ۹۳-۱۲۲.
- مطهری، مرتضی، *تعلیم و تربیت در اسلام*، بی جا: صدرا، ۱۳۸۸.
- نرم افزاد، صحیفه امام خمینی (ره)، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵.
- نقیب‌زاده، میر عبدالحسین، *نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش*، چ هفتم، تهران: طهوری، ۱۳۷۵.